

УДК 94 (477) «1920-1939»

Олександр Тризуб

РОЗКОЛ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (1920-1930-ті РОКИ)

Надзвичайно драматичним етапом в історії РПЦ виявилися 20-і роки ХХ ст., що характеризувалися православною багато-конфесійністю, міжконфесійним протистоянням та загостренням боротьби за українізацію та автокефалію українського православ'я. Усе це відбувалося на фоні воєнного атеїзму, репресій проти духовенства та віруючих, закриттям і руйнацією храмів і монастирів.

Протягом 1922-1927 рр. в Україні оформилося п'ять конфесій, що ототожнювали себе з РПЦ:

1. Український екзархат Російської православної церкви (РПЦ) (інші назви: «староцерковники», «старослов'яни», «тихоновці», «екзархісти»);

2. Українська Обновленська Церква (1922-1944 рр.) (інші назви: «Жива Церква» (1922-1923 рр.), «Українська Синодальна Церква» (1923-1925 рр.), «Українська Православна Автокефальна Синодальна Церква» (1925-1934 рр.), «Православна Церква в СРСР» (1935-1944 рр.), «обновленці»);

3. Братське об'єднання парафій Української Православної Автокефальної Церкви (БОПУПАЦ) (1922-1925 рр.) (інша назва: «погорілівщина»);

4. Соборно-єпископська церква (1925-1941 рр.) (інші назви: «Українська Православна Автокефальна Церква з канонічно наступною ієрархією», «булдовщина», «УПАЦ», «Собор православних єпископів України», «Лубенський розкол», «УАПЦ-2»);

5. Істинно-православна церква (1927 – до сьогодні) (інші назви: «йосифляни», «непоминаючі»).

Найбільш поширеними були: Український екзархат РПЦ, або «тихоновці», «Обновленська церква» та Соборно-єпископська церква, про які й піде мова нижче.

На початку 1922 року на території України існував лише Український екзархат

РПЦ, що отримав даний статус 21 червня 1921 р. [1] і охоплював, станом на 1914 рік, 9017 церков у дев'яти єпархіях [2]. Ще у 1917 році в російському, а особливо, українському православ'ї розгортається рух за оновлення та демократизацію внутрішнього життя РПЦ. В Україні цей рух супроводжувався гаслами за українізацію та надання широким автономних прав і, навіть, автокефалію церкви. Даний рух не був достатньо масовим, щоб отримати вирішальну кількість голосів на Всеросійському (1917-1918) та Всеукраїнському (1918 р.) Соборах і домогтися поставлених завдань, тому поступово активні провідники зазначених ідей відступають у тінь. Вивести їх звідти і залучити до активного релігійного життя судилося не кому іншому, як більшовикам.

1922 рік у новітній історії РПЦ відзначився першим відколом, що отримав назву «обновленство». Активізація і виникнення обновленства відбулися на ґрунті опору вилученню церковних цінностей і антирадянської позиції вищого духовенства РПЦ. Скориставшись притягненням до судової відповідальності Патріарха Тихона за його контрреволюційну діяльність, ініціативна група церковної опозиції (О. Введенський, В. Красницький, С. Калиновський, Є. Белков та ін.) у травні 1922 р., за допомогою ДПУ і партії більшовиків, захопила у свої руки церковну владу, утворивши Вище Церковне Управління (ВЦУ). Церковна опозиція, що стала знаряддям церковного перевороту і взяла церковну владу, організувалася в групу «Жива Церква» (ЖЦ), під прапором якої і розвивався спочатку обновленський церковний рух. Головною вимогою групи «ЖЦ» було: обов'язкове визнання Радянської влади, справедливості Жовтневої революції і необхідність оновлення деяких сторін церковного життя у зв'язку з новими соціально-політичними умовами.

Відразу ж після видалення Патріарха в

Донської монастир оновленці звернулися з посланням в усі єпархії – негайно порвати з «тихоновщиною» і перейти до «ЖЦ». 29 травня у Москві відбулися Установчі збори цієї організації, де було організовано ВЦУ у кількості 7 осіб. Тоді ж було вирішено підготувати скликання Помісного Собору, організувати виступ на ньому для законного оновлення церковного життя, прийняті у самому загальному вигляді «Основні положення» групи «ЖЦ». Незабаром став виходити журнал «Живая Церковь» за редакцією свящ. С. Калиновського, а згодом Є. Белкова [3].

Не чекаючи скликання нового Собору, «живоцерковники» провели наприкінці липня – початку серпня 1922 р. Всеросійський з'їзд групи «Жива Церква», на якому покритикували інститут чернецтва, а також прийняли рішення про введення шлюбного єпископату і реорганізацію церковного управління. Що ж стосується реформи догматики, етики і богослужіння, вона була відкладена до Собору.

В Україні робота зі створення оновленської церкви була почата з Харкова та Сімферополя, хоча більшість духовенства віднеслася підозріло і з недовірою до звісток про церковний переворот. Наприклад, група прогресивних священиків, що оформилася у Харкові, з самого початку появи газетних повідомлень про створення «ЖЦ» зайняла вичікувальну позицію та відправила свого представника до Москви для з'ясування становища в церковному управлінні. Лише з поверненням делегата на початку липня 1922 р., члени харківської групи повірили повідомленням радянської преси про церковний розкол [4].

В інших містах також до утворення групи «Жива Церква» віднеслися сумнівно і більшість духовенства зайняла вичікувальну позицію. Лише в кінці серпня – на початку вересня 1922 р. по всій території УСРР почали з'являтися оновленські осередки у вигляді ініціативних груп прогресивного духовенства. Наприклад, у Миколаївській губернії, яка в церковному відношенні являла собою складову частину Херсонської єпархії (з центром в Одесі) вперше про створення групи «ЖЦ» було

заявлено в кінці серпня. З цього приводу місцева газета «Красный Николаев» в одіозній статті під назвою «Лед сломан» писала: «Нарешті і до нашої губернії докотилася прогресивний рух «Живої Церкви»... Лід зламано і ми стаємо свідками зростаючого церковно-оновленського руху на Миколаївщині» [5].

У багатьох місцевостях перешкодою для поширення ідей оновлення та створенню груп «ЖЦ» стало вище духовенство єпархій. У Херсонській єпархії опозиція виявилася в особах єпископів Одеського – Феодосія (Феодосієва), Тираспольського – Алексія (Баженова), Балтського – Герасима (Строганова) та Миколаївського – Прокопія (Титова), які, хоча і не виступали відкрито проти «живоцерковців», все ж зайняли вичікувальну позицію і не підтримали ідею оновлення церкви. У зв'язку з цим органи Одеського, Балтського та Миколаївського ДПУ інкримінували їм кримінальні справи, за якими усіх 4-х було засуджено [6] та звільнено на pokій постановою ВЦУ від 16 вересня 1922 р. [7].

У Катеринославській єпархії, куди входило три губернії: Катеринославська, Запорізька та Донецька відбулися ті ж самі події. Три ієрархи: Агапіт (Вишневський), Серафім (Сілічев) та Іоанікій (Соколовський) не підтримали церковного перевороту й організувати осередки «ЖЦ» не попішали. В результаті єпископа Павлоградського Серафіма в серпні 1922 р. було засуджено до 5 років позбавлення волі [8], архієпископ Катеринославський Агапіт перебував під слідством (хоча у вересні 1922 р., після того як його було звільнено від управління єпархією Московським ВЦУ, він офіційно визнав справедливість «Живої Церкви» [9]), а архієпископу Бахмутському Іоанікію теж інкримінували справу у приховуванні церковних цінностей [10]. У своєму звіті Катеринославське ДПУ із задоволенням відзначало: «Ці арешти, ...зробили певний ефект серед духовенства і незабаром майже все духовенство Катеринославської губ.[ернії] опинилося в групі «ЖЦ» [11].

В інших єпархіях України групи «ЖЦ» були поодинокими, хоча ліквідація церковної опозиції відбувалася за вищезгаданим

сценарієм. Протягом другої половини 1922 р. – початку 1923 р. були заарештовані, засуджені, або ж перебували під слідством наступні ієрархи: Київський митрополит Михайл (Єрмаков) (висланий адміністративним порядком за межі України у лютому 1923 р.), вікарії Київської єпархії, єпископи Назарій (Блінов), Димитрій (Вербницький), Василій (Богдашевський), Алексій (Готовцев) [12]; Чернігівський архієпископ Пахомій (Кедров) [13], Волинський архієпископ Аверкій (Кедров) [14] і багато інших. Фактично, на волі та на чолі українських єпархій до початку 1923 року не залишилося жодного єпископа, який би не підтримував групи «ЖЦ».

Після захоплення влади та утворення груп «ЖЦ» на місцях постало питання подальшого організаційного оформлення «оновленої» РПЦ. На початку 1923 р. розпочинається активна підготовка до скликання всеукраїнського з'їзду групи у Києві. 13 лютого 1923 р. у Києві, в Покровському монастирі, було відкрито Перший «Всеукраїнський церковний обновленський з'їзд духовенства і мирян» (саме така офіційна назва вказана в документах. – *О.Т.*), який продовжувався до 16 лютого і провів 4 засідання. Основними рішеннями, прийнятими з'їздом були: 1) утворення тимчасового органу для управління православною церквою в Україні – Всеукраїнського Вищого Церковного Управління (ВУВЦУ), під управління якого попадали церкви України, Криму та Галичини; 2) проголошення автокефалії Української Православної Церкви; 3) боротьба з «тихоновщиною» та «липківщиною»; 4) заснування церковного журналу [15].

Проведена організаційна робота, плюс вагома підтримка державного апарату сприяла значному укріпленню груп «ЖЦ» та збільшенню їх впливу на духовенство РПЦ та віруючих у кінці 1922 – на початку 1923 рр. Але навесні 1923 р. відхід віруючих та духовенства від «ЖЦ» починає набувати масового характеру. Причиною даного явища, на думку органів ДПУ було те, що «контингент «Живої Церкви» у значній своїй більшості складається з кар'єристів і п'яниць, скривджених і невдоволених своїми «князями» (єпископами.

– *О.Т.*), що підриває авторитет групи в очах мирян і сприяє розвитку антагонізму та міжусобиць» [16].

Після завершення роботи II Всеросійського Помісного Собору (29 квітня – 9 травня 1923 р.), який став кульмінаційним пунктом розвитку обновленства, відбулися події, що до основ потрясли обновленську церкву. Після місячного перебування у в'язниці ОДПУ 16 червня 1923 р. Патріарх Тихон подав заяву до Верховного Суду РСФРР із каяттям про свою колишню «антирадянську діяльність» і з проханням звільнення його з-під стражі. 27 червня він був звільнений. Вже у першому посланні патріарха Тихона до церкви від 28 червня говорилося про неправомочність обновленського Собору і його рішень, а в посланні від 15 липня він повідомляв про своє повернення до керівництва та вказав, що «усі розпорядження незаконної влади, що не має канонічного спадкоємства, яка правила церквою під час нашої відсутності, недійсні та мізерні! І всі дії і таїнства, зроблені відпалими від церкви єпископами і священиками, безблагодатні, а віруючі, що беруть участь з ними в молитвах і таїнствах, не тільки не одержують освячення, але зазнають осуду за участь у їхньому гріху...» [17]. Відразу ж після звільнення патріарха починається катастрофічний спад впливу обновленців і широкомасштабне повернення віруючих і духовенства під його окормлення.

Українське духовенство, розуміючи, що врятувати обновленську церкву можливо лише відходом від гасел «Живої Церкви» йде на крок фактичного розпуску групи на українських землях. На Першому Всеукраїнському Соборі єпископів Української Православної Церкви 25-27 жовтня 1923 р., що проходив у Харкові, було прийнято рішення про скасування церковно-обновленських угруповань в Україні, у тому числі і групи «Жива Церква». Тоді ж ВУВЦУ було замінено на Всеукраїнський Священний Синод, призупинено введення нового стилю, вирішено стояти на сувороканонічному ґрунті, особливо в питаннях про одружений єпископат, другошлюбність духовенства тощо [18]. Офіційно обновленську церкву було запропоновано

називати Синодальною. Ці рішення поставили крапку в історії групи «Жива Церква» в Україні і дали початок новому етапу розвитку обновленства.

Протягом 1924 року обновленська церква вела підготовчу роботу до скликання Другого Всеукраїнського Собору Української Синодальної Церкви. 17 травня 1925 р. у м. Харкові, під головуванням митрополита Пимена (Пегова), почав роботу Другий Всеукраїнський помісний собор обновленської Церкви. У засіданнях брало участь 34 єпископи, 88 священників і 86 мирян. Намагаючись викликати прихильність віруючих, з огляду на їхні докори, обновленці відступили від вимоги зміни застарілих церковних канонів. Спостерігається значне потепління політики відносно чернецтва, знімається з порядку денного питання шлюбного єпископату та другошлюбництва духовенства. Враховуючи настрої парафіян, відкладається введення нового календарного стилю [19].

Остаточна відмова від канонічних реформ, яку ратифікував Собор, позбавляла обновленський рух ідейного підґрунтя. Очевидно, що обновленський рух безповоротно модифікувався з прогресивної течії реформаторів церковного життя в групу осіб, котра зайнята пошуком шляхів виживання в нових історичних умовах. Сенс обновленства було остаточно зведено до політичної боротьби за церковну владу – боротьби нелегкої, тому що кількість кліриків і парафіян, на яких міг спертися Синод, неухильно зменшувалося. Власне, з популістською ж метою проводилася українізація обновленської Церкви. У числі інших рішень Собору було затверджено вимогу урахування українських національних факторів при побудові загальноцерковного життя. У результаті 21 травня 1925 р. Українська обновленська церква на чолі із Всеукраїнським Священним Синодом була проголошена автокефальною.

Протягом другої половини 1920-х років обновленці втрачають прихильність радянської влади. Як результат, у кінці 1928 р. їм було заборонено видавати свій журнал, церкви синодальної церкви закривалися нарівні з іншими конфесіями, духовенство почало зазнавати утисків та репресій.

20 грудня 1934 р. Всеросійський Священний Синод ліквідував статус автокефалії Обновленської церкви в Україні, а 3 травня 1935 р. указом № 1719 Священного Синоду Православних церков в СРСР було ліквідовано колегіальний спосіб управління, закрито Синод, митрополичі церковні управління, єпархіальні управління та вікаріати. Уся повнота влади і відповідальності по всій території СРСР передавалася Першоєрарху православних церков Митрополиту Віталію, а у кожній окремій географічній та адміністративній одиниці місцевому єпископу [20]. Протягом 1937-1938 років майже весь єпископ та духовенство Синодальної церкви було репресовано, храми закриті.

Іншою значною православною конфесією, що утворилася в Україні 1920-х років була Соборно-єпископська церква. Організаційно Соборно-Єпископська Церква оформилася на Соборі Єпископів 4-5 червня 1925 р. у м. Лубни (звідки пішла інша, неофіційна, назва конфесії – «Лубенський розкол»). Ініціаторами скликання Собору стали 5 єпископів: архієпископ Іоанікій (Соколовський), колишній керуючий Харківською єпархією (тихоновського напрямку); єпископи: Вінницький – Павло (Погорілко), Лубенський – Феофіл (Булдовський), Золотоношський – Сергій (Лабунцев), Сновський, вікарій Чернігівської єпархії – Сергій (Іваницький). Ідеологом СЄЦ став досить талановитий духовник, засновник угруповання РПЦ під назвою «Братське об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви» Павло Погорілко, що діяв на Поділлі.

Свою канонічність Собор обґрунтував наступним чином. Згідно постанови Всеросійського Помісного Собору 1918 року Українська церква дістала автономію і керівним церковним органом на Україні повинен бути «Священний Собор православних єпископів України». Екзархом України Київським митрополитом Михайлом Єрмаковим був проведений 2-5 вересня 1922 р. Собор єпископів України, на якому було вирішено вступити на шлях автокефалії. Патріарх Тихон у своїй грамоті № 145 від 24/III-24 р. говорить про україн-

ську церкву, як про таку, що стала на шлях автокефалії. Собор же 1922 року всіма православними течіями на Україні визнається цілком канонічним, але діяльність його не продовжена, тому що митрополит Михайло перебуває у засланні, інші ж єпископи навіть не визнають автономії, а цілком підкоряються Москві, тому Лубенський Собор, маючи канонічну спадкоємність, є цілком законним і вважає зайвим входити в які-небудь переговори з митрополитом Крутицьким про дозвіл скликання його.

Відношення до інших церковних угруповань Собор визначив так: 1) боротися з тихоновцями і липковцями; 2) до обновленців ставитися лояльно. Собор різко засудив діяльність єпископів, що емігрували за кордон і відмовився визнати їхні домагання на Українські кафедри. Стаючи на шлях активної лояльності стосовно Радянської влади собор визнав неприпустимим ведення антирадянської, контрреволюційної або іншої політичної роботи керівниками церкви і духовенства.

Собор визнав необхідним проведення українізації богослужіння і якщо віруючі будуть наполягати про служіння слов'янською мовою, то дозволив таке допускати, не вважаючи це виняток із загального правила.

Виконавчим органом собору є Президія у складі голови, його 2-х заступників і 1-го кооптованого секретаря. Голова мешкає у Харкові, хоча б він не був Харківським Єпархіальним архієреєм і носить титул архієпископа Усія України. До складу Президії ввійшли: 1) Голова єпископ Павло Погорілко; 2) Перший заступник архієпископ Іоанікій Соколовський; 3) Другий заступник Феофіл Булдовський [21].

Після Лубенського Собору парафії СЄЦ з'явилися на території Поділля, Полтавщини, Чернігівщині, Катеринославщини та Донбасу і насамперед там, де правлячими архієреями були представники даної конфесії. Наприклад, характеризуючи політичний стан Лубенської округи літа 1925 р., радянська влада відзначала, що «сама сильна в даний момент автокефальна течія Булдовщина, яка користується 136 парафіями й успішно поширюється на

Чернігівську губернію та колишній Хорольський повіт» [22]. Подібну картину дає і звіт Прилуцького Окружного адміністративного відділу НКВС за 1925 р.: «У сучасний момент, придивляючись на стан течії Лубенського Собору єпископів 1925 р. необхідно зазначити, що вона починає поширюватися серед духовенства старослов'янської церкви, захоплюючи його до своїх кіл, завдяки чому ми бачимо, що деякі служителі культу офіційно перебувають у старослов'янських групах, а підтримують же автокефальну течію... Необхідно зазначити, що ґрунт до поширення руху автокефалії Лубенської течії мається. Це видно із наслідків з'їзду благочинних колишнього Пирятинського повіту, котрий відбувся у м. Пирятині у вересні місяці б.р. [1925], де стояло питання про Лубенський з'їзд єпископів 1925 року. ...загальний погляд населення багатьох сіл до цієї течії гарний» [23]. Те ж відзначали восени 1925 р. і на Роменщині: «Значну популярність набуває течія Лубенського Собору Єпископів України, яка охоплює, за деякими винятками, усю територію колишнього Лохвицького повіту» [24]. Популярність даної конфесії пояснювалася легалізованістю, тобто офіційним існуванням та лояльним відношенням до Радянської влади, впровадженням служб божих як українською, так і старослов'янською мовами, а також, у деякій мірі, автокефальністю [25].

Разом із розбудовою Соборно-Єпископської церкви відбувалися і протилежні процеси. Представники українського екзархату РПЦ, так звані «тихоновці», не могли змиритися із появою нової течії у церкві та відходом значної частини віруючих. Через місяць після Лубенського Собору, на початку липня 1925 р. у Полтавського архієпископа Григорія (Лісовського) зібралася нарада, яка повинна була вирішити подальші дії щодо розкольників. Було прийнято рішення просити у митрополита Петра (Полянського), що на той час керував «тихоновською» РПЦ, надання автокефалії українським єпархіям канонічним шляхом, що на їх погляд було єдиними ліками проти «Лубенського розколу». Але відповідь митрополита Петра

була категорично негативною [26].

Зважаючи на вищезазначене опоненти СЄЦ вирішили діяти іншим шляхом – поширенням відозв про неканонічність і відступництво керівників конфесії. Скласти такий документ судилося відомому українофобу, єпископу Прилуцькому Василію (Зеленцову). На основі існуючих канонічних правил останній склав великий обвинувальний акт, де засудив п'ятьох єпископів, що брали участь у Лубенському Соборі і визначив «піддати лубенських розколовождів епитимії позбавлення сану і відлучення від Православної Церкви, надалі до розкаяння» [27]. Документ крім Василя (Зеленцова) підписало ще дванадцять єпископів: Екзарх всієї України митрополит Михайл (Єрмаков), архієпископ Полтавський Григорій (Лісовський), єпископ Кобелякський Ніколай (Пірський), єпископ Одеський Онуфрій (Гагалюк), єпископ Харківський Костянтин (Дьяков), єпископ Катеринославський Стефан (Адріашенко), єпископ Маріупольський Антоній (Панкеєв), єпископ Канівський Василій (Богдашевський), єпископ Черкаський Філарет (Лінчевський), єпископ Сквирський Афанасій (Молчановський), єпископ Радомисський Сергій (Куминський), єпископ Київський Макарій (Кармазінов). Підписи єпископів на документі було зібрано заочно через спеціальних посланців і остаточно затверджено підписом Патріаршого Місцеблюстителя Сергія (Страгородського) 5 січня 1926 р. [28].

Відозва почала швидко поширюватися по території Полтавщини, Чернігівщини та Харківщини і призвела до відтоку віруючих із парафій СЄЦ і переходом до екзархічної РПЦ. У звіті Лубенського окрадмінвідділу за 1926-27 рр. зазначалося, що «в останній час, у зв'язку з осудом керівників соборно-єпископців, єп. Феофіла Булдовського та інших – 13-тю старослов'янськими єпископами помічається, що деякі релігійні громади, під впливом своїх службовців культу, а також мандруючих по окрузі монахів, намагається змінити соборно-єпископську орієнтацію на старослов'янську» [29]. Активна боротьба із новою течією велася і на При-

лукщині, де окремі групи старослов'янського духовенства, вели агітаційну роботу, поширювали серед віруючих листівки та рішення 13-ти єпископів, компрометували єпископа Сергія (Лабунцева) [30].

Міжконфесійне протистояння відбувалося у Соборно-єпископської церкви і з УАПЦ. При цьому дуже часто автокефалісти зверталися до хуліганських дій: побиття священників та мирян, кидання каміння під час служби і навіть вбивств. Яскравим прикладом можуть слугувати наступні випадки. У квітні 1926 р. було вбито настоятеля Лубенського Спасо-Преображенського монастиря архімандрита Смарагда Жадана; 16 квітня того ж року найманим вбивцею було застрелено Миколу Базилевського; 15 жовтня 1927 р. в с. Малі Сорочинці після служби було побито єпископа Феофіла та багато інших [31].

У березні 1927 р. на першій сесії «Собору єпископів» єпископ Феофіл був поставлений головою Собору єпископів, зведений у сан архієпископа й одержав в управління, крім Полтавської єпархії, три великих церкви в Харкові. Це було пов'язано з тим, що архієпископ Іоанікій у 1927 р. виїхав до Симбірська, звільнивши місце для Булдовського. У Харківській єпархії діяльність Булдовського і його послідовників широко поширення не одержала. На 1 січня 1929 р. у нього було в Харківській єпархії 11 церков, у штаті числилися чотири єпископи, 23 священника, сім псаломщиків, вісім дяконів, усього 42 особи [32].

22 травня 1929 р. Феофіла Булдовського було зведено у сан митрополита, а в 1935 р. після смерті митрополита Луганського Августина (Вербицького) одержав в управління Луганську єпархію. До 1931 р. він жив у Лубнах, у 1931 р. переїхав до Луганська, потім Харкова, де жив до 1937 р., поки всі церкви не були закриті. Повернувшись до Луганська, був там правлячим архієреєм до середини 1939 р.: припинив свою діяльність у зв'язку із закриттям останнього храму і з цього часу діяльність СЄЦ припинилася [33].

Трагічна доля спіткала інших засновників СЄЦ: Сергія (Лабунцева) розстріляно

23 грудня 1937 р. [34], Іоанікія (Соколовського) страчено 15 січня 1938 р. [35]. Доля Сергія (Іваницького) та Павла (Погорілка) остаточно не з'ясована, але більшість дослідників вважає, що їх було пізніше заарештовано органами НКВС, у жорнах якого вони і згинули.

Історія двох найбільших розколів яскраво свідчить, що втручання влади у внутрішньоцерковні справи, дискримінаційні обмеження духовних свобод, внесення розколу у найбільш прогресивні сили українського духовенства перекреслили усі кращі сподівання та ілюзії 1920-х років (автокефалія, українізація, прогресивне реформаторство), знищило здобутки тривалої і копіткої праці на ниві піднесення суспільства до висот християнських ідеалів.

ЛІТЕРАТУРА:

- Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні в умовах модернізації (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) / Олександр Миколайович Ігнатуша: Дис... д.іст.наук: 07.00.01 / Запорізький нац. ун-т. – Запоріжжя, 2006. – С.299.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.20, спр.2007, арк.62.
- Шкаровский М.В. Обновленческое движение в Русской Православной Церкви XX века / Михаил Витальевич Шкаровский. – СПб.: Нестор, 1999. – С.18-19.
- Церковные дела // Пролетарий (Харьков). – 1922. – 8 июля (№153). – С.2.
- Городской Я. Живая церковь на Николаевщине: Лед сломан / Я. Городской // Красный Николаев (Николаев). – 1922. – 2 сентября (№499). – С.2.
- Тригуб О.П. Херсонський єпископ Прокопій та обновленський рух Півдня України (20-30-і рр. XX ст.) / Олександр Петрович Тригуб // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск ІХ. – Херсон, 2002. – С.93-94; Балягузова О.Ю. Розкол в українському православ'ї у 1921-1930 рр. (на матеріалах Півдня України) / Ольга Юрїївна Балягузова: Дис... к.і.н. 07.00.01. – Історія України. – Миколаїв, 2005. – С.114-120; ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1304, арк.80.
- Увольнение на покой // Коммунист (Харьков). – 1922. – 19 сентября (№214). – С.2.
- Дело епископа Серафима // Звезда (Екатеринослав). – 1922. – 24 августа (№30). – С.2.
- Обновленческое движение церкви. Письмо быв. архиепископа Агапита // Звезда (Екатеринослав). – 1922. – 12 сентября (№45). – С.3.
- Екатеринославщина. Суд над «мандритами» и «архимандритами» // Коммунист (Харьков). – 1923. – 22 ноября (№266). – С.5.
- Державний архів Дніпропетровської області, ф.П-1, оп.1, спр.1602, арк.100.
- Білокінь С. Розгром Київського Єпархіального Управління 1923 року / Сергій Білокінь // Київська Старовина. – 1999. – №1. – С.91.
- Державний архів Чернігівської області, ф.Р-16, оп.4, спр.31, арк.11-11-зв.
- Державний архів Житомирської області, ф.Р-1820, оп.2, спр.821.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ України), ф.5, оп.1, спр.2189, арк.220-224.
- ГПУ. Отчет о полугодовой деятельности (январь-июнь 1922 года). – Харьков, 1922. – С.62.
- Шкаровский М.В. Вказана праця. – С.32.
- Православный календарь на 1927 год / Издание Священного Синода Украинской Православной Церкви. – Харьков, [1925]. – С.90.
- Білан Г.І. Обновленська церква в Україні: 1924-1927 рр. / Г.І. Білан // Грані (Дніпропетровськ). – 2003. – № 6 (32). – С.62.
- Державний архів Автономної Республіки Крим, ф.Р-663, оп.17, спр.33, арк.219.
- ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2006, арк.21-22.
- ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2181, арк.82.
- ЦДАВОВУ України, ф.5, оп.2, спр.2085, арк.211. *Прим.*: Текст документу відредаговано нами за сучасним правописом із максимальним збереженням стилю викладу. – О.Т.
- ЦДАВОВУ України, ф.5, оп.2, спр.935, арк.138-зв.
- Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф.Р-2126, оп.1, спр.667, арк.20.
- Феодосий (Процюк). Обособленческие движения в Православной Церкви на Украине (1917-1943 рр.). – М.: Изд-во Крутицкого подворья; Общ-во любителей церковной истории, 2004. – С.360-362.
- Там само. – С.367.
- ДАПО, ф.Р-2126, оп.1, спр.671, арк.11.
- ДАПО, ф.Р-2126, оп.1, спр.667, арк.20.
- ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2409, арк.56-57.
- ДАПО, ф.Р-2126, оп.1, спр.764, арк.15-22; спр.419, арк.242-243. Феодосий (Процюк). Вказ. праця. – С.384-385.
- Матвеев М.П. История Харьковской епархии (1850-1988) / М.П. Матвеев. – Харьков, 1999. – С.103.
- Там само. – С.103-104.
- Архів Управління Служби безпеки України у Сумській області, спр.П-9100 «По обвинению Лабунцова Сергея Евстафьевича по ст.54-10 ч.1 УК УССР», арк.19-19-зв., 23, 24, 27. *На сьогодні справа передана до Держархіву Сумської області.*
- Картотека Ульяновського осередку товариства «Меморіал». Карточка Соколовського Феодосія Семеновича (он же єпископ Іоаннікій).

Тригуб Олександр *Розкол Російської православної церкви в Україні (1920-1930-ті роки)*

Стаття присвячена питанню розколу Російської Православної Церкви, що потрясла церковну організацію на українських землях у 1920-1930 роки. Наводиться характеристика виникнення та розвитку двох найбільших конфесій, що утворилися в 1922-1925 роках: Українська Синодальна Церква (обновленство) та Соборно-Єпископська Церква.

Ключові слова: розкол православ'я, автокефалія, обновленство, Україна

Тригуб Александр *Раскол Русской Православной Церкви в Украине (1920-1930-е годы)*

Статья посвящена вопросу раскола Русской Православной Церкви, которая потрясла церковную организацию на украинских землях в 1920-1930 годы. Приводится характеристика возникновения и развития двух крупнейших конфессий, образовавшиеся в 1922-1925 годах: Украинский Синодальная Церковь (обновленчество) и Соборно-Епископская Церковь.

Ключевые слова: раскол православия, автокефалія, обновленчество, Украина

Trygub Olexander *The schism of the Russian Orthodox Church in Ukraine (1920-1930).*

Article is dedicated to a question of schism of the Russian Orthodox Church that has shaken the Church organization on the Ukrainian grounds in 1920-1930. The characteristic of beginnings and development of two greatest faiths that were formed in 1922-1925 is makes: The Ukrainian Synodal Church (renovationizm) and Council-Episcopal Church.

Keywords: schism of the Orthodox Church, autocephaly, renovationizm, Ukraine

Рецензенти:

Когляр Ю.В., д.і.н., професор

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 01.02.2014 р.